

Sosyal Bilimler Bağlamında İslam Sosyolojisinin İmkânı: Paradigmatik Bir Sorgulama

İbrahim KESKİN*

The Possibility of the Sociology of Islam
in the Context of Social Sciences: A Paradigmatic Inquiry

Citation/©: Keskin, İbrahim, (2012). The Possibility of the Sociology of Islam in the Context of Social Sciences: A Paradigmatic Inquiry, MİLEL ve NİHAL, 9 (3), 7-31.

Abstract: The claims of the positivist enlightenment thinking for the absolute truth have generated a situation of crisis. In this crisis, Muslim thinkers and scholars, hoping to be more meaningful and inclusive to Islam and the Muslim world, have attempted to create Islamic social sciences. Nevertheless, the attempts of the Sociology of Islam, Islamic sociology or the so-called Islamization of the knowledge bear the traces of the main characteristics of modern sciences, and despite the designations of being "Islamic", they are intermingled with the ideals of the modern enlightenment. Hence, so long as being intermingled with modern ideals, these attempts will not be Islamic. Being Islamic necessitates an absolute distance from the constructive logic of the modern social sciences and the modern understanding of the self.

Key Words: Social Sciences, Crisis, Enlightenment, Positivism, Sociology of Islam.

* Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü
[i.keskin67@gmail.com].

Atıf/©: Keskin, İbrahim, (2012). Sosyal Bilimler Bağlamında İslam Sosyolojisinin İmkânı: Paradigmatik Bir Sorgulama, Milet ve Nihal, 9 (3), 7-31.

Öz: Aydınlanmacı pozitivist düşüncenin mutlak hakikat iddiaları bir kriz durumu ortaya çıkarmıştır. Söz konusu kriz durumu bağlamında Müslüman düşünürler ve ilim adamları, İslam'a ve Müslüman dünyaya yönelik daha anlamlı ve kapsayıcı olacağı umuduyla, İslamî sosyal bilimler oluşturma girişiminde bulunmuşlardır. İslam sosyolojisi, İslamî sosyoloji ya da bilginin İslamîleştirilmesi adı altında özetlenebilecek girişimler, modern bilimlerin temel karakteristiklerinin izlerini taşımaktadırlar ve her ne kadar isimlendirmeler "İslamî" nitelemesi taşıyor olsa da, modern aydınlanmacı ideallere bulaşık gibidirler. Dolayısıyla söz konusu girişimler, modern ideallere bulaşık olduğu müddetçe, İslamî olmayacaktır. İslamîlik için modern sosyal bilimlerin oluşturucu mantığından ve dayandığı benlik algısından mutlak anlamda uzaklaşma gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilimler, Kriz, Aydınlanma, Pozitivizm, İslam Sosyolojisi.

Giriş

Çağdaş sosyal bilimlerin bir kriz hali yaşadığına yönelik neredeyse bir konsensüs oluşmuş durumdadır.¹ Söz konusu kriz durumunun nedenleri ve çıkış yollarına yönelik tartışmalar oldukça kapsamlı bir literatür oluşturmaktadır. Bu alanda yapılan tartışmaların yoğunluğuna ve çalışmaların çokluğuna rağmen pozitivist araştırma programı egemenliğini sürdürmektedir. Her ne kadar son on yıllarda pozitivist paradigma, özellikle sosyal bilimlerde, ciddi bir itibar kaybına uğramış gibi görünse de, pratikte çoğu sosyal bilim araştırmaları için temel olma işlevini sürdürmektedir. Pozitivist paradigmanın egemenliğini devam ettirmesi ile alternatif paradigmalardan hangisinin tercih edilmesi gerektiği hususunda bir mutabakatın oluşmaması ve alternatif olarak sunulan paradigmalara *araştırmalar araştırmacılara* güvenilir bir metodoloji sunmaması arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır.

Peki, bu bağlamda İslam sosyolojisi ya da İslamî sosyoloji girişimleri ne anlama gelmekte ya da hangi noktada durmaktadır.

¹ Hekman,Susan, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, Çev.: Hüsamettin Arslan & Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999

Söz konusu girişimler, sosyal bilimlerin kriz hali ile ciddi ilişki içindeki ya da söz konusu kriz halinin yegâne sebebi olarak görülen, pozitivist paradigmanın egemenliğinde bir sosyal bilim inşası mı olacaktır? Yoksa alternatif bir paradigma oluşturma girişimini mi ifade etmektedir? Şayet İslam sosyolojisi/İslamî sosyoloji ile ifade edilmek istenen, egemenliğinin aşılamadığına yönelik kabul olan, pozitivist paradigma içinde bir söylem inşa etme girişimi ise, böyle bir girişim etiketlenmenin ötesine geçmeyen/geçemeyen, amiyane bir ifade ile “bizde de var”cı bir tavrın tezahüründen başka bir anlam taşımayan bir girişim olacaktır/olmaktadır. Yok eğer pozitivist egemenliğe karşı bir tavır, bir alternatif paradigma inşa etme girişiminin ifadesi olacak ise, böyle bir çabanın da sosyal bilimler mantığı çerçevesinde ciddi problemler taşıdığı kanaatindeyiz.

Peki, ne yapmalı? Bu çalışma, hem söz konusu girişimlerin bir kritiğini amaçlamakta hem de nasıl olmalı/ne yapılmalı? Sorularına yönelik bir cevap aramaya yönelik bir deneme olmayı amaçlamaktadır. Değerlendirmeye yönelik örneklem olarak Ali Şeraiti, Seyyid Hüseyin Nasr ve İsmail Raci el-Farukî'nin çalışmaları ele alınacaktır. Söz konusu kritik girişimi için öncelikle modern sosyal bilimlerin/sosyolojinin karakterini ortaya koymak/tanımak gerekmektedir.

Aydınlanma ve Modern Sosyolojinin Temelleri

Sosyal bilimlerin modernleşme olarak nitelendirilen oldukça geniş toplumsal ve kültürel bağlamdan oluşan bir süreçte ortaya çıktığına yönelik genel bir kabul söz konusudur. Modernleşme bir süreç olarak, geleneksel toplumların modern toplumlara dönüşümünü ifade etmektedir. Modern toplumun dönüşümü yaklaşık olarak 17. yüzyılda başlamış ve doruk noktasına erişmesi iki yüz yıl kadar sürmüştür.² Yaşanan değişim eski düzeni yok ederken onun yerine yeni bir dünyayı ortaya çıkarmaktaydı. Açığa çıkan bu yenedünya geleneksel toplumdan daha mı iyi, daha

² Hollinger, Robert, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, Çev.: Ahmet Cevzici, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005, ss. 9-10

mi kötü yoksa sade farklı mı olacaktı? Değişimin açığa çıkaracağı sonucu öngörmek mümkün olacak mıdır? Eski düzenin ortadan kalkmasından dolayı kaygılanmayı gerektirecek her hangi bir neden var mıdır?, gibi sorular/ilgiler ile sosyal bilimlerin, özellikle de sosyolojinin ortaya çıkışı arasında organik bir ilişki bulunmaktadır. 18. yüzyılın entelektüel, kültürel ve felsefi hareketini ifade eden Aydınlanma³, Avrupa toplumunun değişim, gelişim ve ilerleme olarak nitelendirilen sürecin entelektüel anlamdaki doruk noktası olarak görülmektedir. Aydınlanma bir proje olarak insani sefaletin ana kaynağı olarak cehaleti görmek suretiyle, cehalete yönelik bir düşmanlık beslemiş, cehaletin yok edilip ortadan kaldırılarak yerine bilimsel bilginin ikame edilmesiyle sonsuz bir insani ilerlemenin yolunun açılabileceğini varsaymıştır. Toplumsal, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşanan değişim ampirik bilim ve rasyonaliteyle ilişkilendirilmek suretiyle ilerleme olarak tanımlanmıştır. Bilim ve akıl bireylerin ve toplumların hayatlarını düzenlemenin kurallarının doğru kaynakları olarak görülmeye başlanmıştır. Aydınlanma bir proje olarak insanlığın epistemik birliğini, moral birliğini, özgür ve rasyonel toplumu ve hakikatin insani özgürlüğünü hedeflemiştir.⁴ Bu amaca yönelik çabaları sosyal bilimlerin oluşturulma sürecinde en açık biçimde görmekteyiz.

Sosyal bilimlerin karakterini açığa çıkarmaya yönelik ilk yaklaşımı Francis Bacon'ın eserinde bulmak mümkündür.⁵ Bacon bu çalışmasında entelektüel girişiminin amacını, insan düşüncesini, insan zihnini kuşatan ve hakikatin önündeki engelleri oluşturan putlardan temizlemek olarak tanımlamıştır. Bacon'ın bu amaca yönelik yaklaşımı sadece aydınlanma düşüncesinin yönelimini, değil aynı zamanda sosyal bilimlerin tutumunu da haber verir gibidir. Kant'ın aydınlanmanın sloganı olarak da kullanılan "aklını

³ Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay & Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 48

⁴ Hollinger, *a.g.e.*, ss. 17-18

⁵ Bacon, Francis, "On the Interpretation of Nature and the Empire of Man," *The Sociology of Knowledge: A Reader*, eds. Curtis and Petras, Duckworth, London, 1970, s. 89

kullanma cesaretini göster”⁶ sözünün de ifade ettiği üzere, Aydınlanmanın coşkulu programı, insanların akıl dışılığın tahakkümünden kurtulmalarını hedeflemiştir. İnsan zihnini kuşatmış olan “putlar” insani tarihin şafağında ortadan kalkacak, onun yerini saf rasyonel hakikatler alacaktı. Aydınlanmanın doğa bilimleri alanında elde etmiş olduğu olağanüstü zaferler, sosyal bilimlere de bir ideal yüklemiştir. Bu ideal, tarihsel ve kültürel ön yargılardan arındırılmış, insan doğasına ilişkin ezeli ve ebedi hakikatlere/doğrulara dayanan bir sosyal bilimler metodolojisi geliştirmek ve insanlar hakkında bilimsel yasalar ortaya koymak için doğa bilimlerinin yöntemini takip etmeyi ifade eder.⁷ Dolayısıyla, ezeli ve ebedi hakikati/doğruyu, yani tarihsel ön yargılardan arındırılmış saf bilgiyi elde etmek amacıyla, sosyal bilimlerinin önüne pozitivizm ideal bir yöntem olarak konulmuştur.

Aydınlanmacı geleneğin ayrılmaz parçasını oluşturan Pozitivizm ile sosyolojinin bilimsel bir bilgi olarak inşa girişimi arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Sosyolojik Pozitivizm, Aydınlanmacı hümanizm temelinde bir sosyal bilim inşasını ifade eder. Aydınlanma akla, özgürlüğe ve bireyciliğe vurgunun yanı sıra nesnel, kolektif güçler olarak toplum ve toplumsal gelişme kavramlarına da vurgu yapar.⁸ Davranışı açıklarken metafizik spekülasyonlar ileri sürmenin reddine dayanan pozitivizm⁹, toplumsal fenomenler için nedensel açıklamaların temelini oluşturacaktır. Bu arzu A. Comte’un üç hal nazariyesi olarak ifade edilen tarihselleştirme girişiminde en açık biçimde ifade edilir.¹⁰ Deney ve gözlem yoluyla tarihsel değişimin ve insan doğasının temel yasaları keşfedilecek, bu yolla da tesadüf ve riske karşı önlem alınarak insan muktedir hale gelecektir. Evrensel bir tarih teorileştirmesine sahip

⁶ Kant, Immanuel, *Aydınlanma Nedir*”, 1784, Çev.: Nejat Bozkurt, Felsefe Yazıları, Remzi Yayınları, İstanbul 1983.

⁷ Hekman, *a.g.e.*, ss.16-17.

⁸ Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev.: Osman Akinhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998, s. 48.

⁹ Lyotard, Jean- François, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis, University of Minnesota Press, 1984, s. 17

¹⁰ Benton, Ted, Craib, Ian, *Sosyal Bilim Felsefesi*, Çev.: Ümit Tatlıcan & Berivan Binay, Sentez Yayınları, Bursa 2008, s. 38

olan modern düşünce, bilimsel ilerlemelerle birlikte tüm insani düşünüm ve kazanımların da ilerleyeceği inancına dayanır.¹¹ Modern düşüncenin tarih algılayışı, bilginin birikimselliği¹² ile elde edilecek olan her gelişmenin insani oluşta daha olumlu bir sonucu doğuracağı ve ulaşılan zaman diliminin, insanlık tarihinin daha önceki olumsuzluklarını ortadan kaldıracacağı ve insanlığı daha mutlu, daha özgür ve daha ahlaklı kılacağı iddiasına bağlı olarak ilerlemeci bir karaktere sahiptir.¹³

Sosyal Bilimlerin Hümanist Karakteri ve Özerk özne sorunu

En genel anlamda hümanizm, hakikatin insanda temellendirilmesi, hakikatin bilinmesinde insan aklının merkeze alınarak tek referans kaynağı haline getirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Ortaya çıkışı Rönesans'a kadar geri götürülen hümanist gelenek, modern bireycilik, serbest pazar kapitalizmi ve liberalizm gibi bir dizi gelişme ve onların özerklik, mahremiyet ve hukukun yöntemi gibi değerleriyle yakından ilişkilidir. Hümanist dünya görüşünün arka planına bakıldığında, öznel- nesnel ile olgu-değer arasındaki ayrımlar ve özne olarak benlik görüşüyle birlikte Kartezyenizm'in epistemolojisinin bulunduğunu söylemek mümkündür.¹⁴ Kartezyen epistemolojide ifadesini bulan modern rasyonalist düşünce, insanın inançları, değerleri ve kararlarında kendi akli ve öznelliğinin belirleyiciliğine inanır ve modern özneyi hakikat, iyilik ve adaletin biricik ve yeterli yargıcı olarak görür.¹⁵

Hem bilgiyi hem de değerleri insana referansla temellendiren Aydınlanmacı rasyonalistlerin, özneye yönelik belirli ön kabullere sahip olduğu bilinmektedir. Bu ön kabuller en iyi bir biçimde Descartes'in bilgiyi ben bilincinin kesinliğine indirgemesinde ifadesini

¹¹ Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 42.

¹² Bu anlayışın bir eleştirisi için bkz. Kuhn, Thomas S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayınları, İstanbul 1995

¹³ Keskin, İbrahim, *Bir Yapısalcı Olarak Muhammed Âbid el-Câbirî'de Din-Kültür İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2009, s. 49

¹⁴ Hollinger, a.g.e., s. 171.

¹⁵ West, David, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, Çev. Ahmet Cevzici, Paradigma Yayınları, İstanbul 1998 s. 212

bulur.¹⁶ Özerk özne nosyonu Modernizm ile yakından alakalı bir kavramdır. 17. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan daha sonra da neredeyse tüm dünyayı tesiri altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini imleyen modernleşme,¹⁷ sosyolojik anlamda gelenekten köklü bir şekilde kopuşu ifade eder. Modernleşme, bir kavram olarak geçmişte elde edilen deneyimlere güvensizliğe de işaret etmektedir. Bu anlamıyla özgün bir düşünme biçimine tekabül eden modernite, rasyonelliğe hususi bir vurguyla, biriken ve tasarlanan özel bir hayat biçimi ve rasyonalitenin her dışsal görünümünü içeren kurumsal bir kompleks olarak tanımlanabilir.¹⁸ Rasyonalitenin merkeze konulması sonucu ortaya çıkan yeni yaşam biçimleri tüm geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir biçimde kopuşu ve ayrışmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla modernliğin getirmiş olduğu dönüşümler hem yaygınlıkları hem de yoğunlukları itibariyle oldukça köklü değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Söz konusu değişimler aynı zamanda daha önceki zamanlarda yaşanan değişim/dönüşümlerden hem daha etkili sonuçlar doğurmuş hem de oldukça farklı bir karakterde gerçekleşmişlerdir.¹⁹

Özerk özne nosyonu Modernizm'in temel karakteristiklerinden olan özne-nesne düalizminin açığa çıktığı ve söz konusu düalizimde somutlaşan bir kavramdır. Klasik kozmolojinin rasyonel ve ampirik düşünce lehine gözden düşürülmesi, birbirinden bağımsız iki varlık alanına yönelik inancı kesinleştirmiştir. Bu düalist varlık kavrayışı, varlık alanının bir tarafını oluşturan özneye, modern bilimin kendisine kazandırmış olduğu güçle, imtiyazlı bir konum sağlamıştır.²⁰ Modern bilimin metafizik özünü ortaya koyan modern öznenin ezeli, ebedi hakikatleri kavrama yetisine vurgu, Des-

¹⁶ Descartes, Rene, *Metot Üzerine Konuşma*, Çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994, s. 33.

¹⁷ Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev.: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 11

¹⁸ Çiğdem, Ahmet, *Bir İmkân Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 77

¹⁹ Giddens, a.g.e.,s. 12

²⁰ Küçükalp, Kasım, *Nietzsche ve Postmodernizm*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003, ss. 58-68

cartes'la birlikte en yetkin formuna ulaşmıştır. Söz konusu metafizik öz, varlık-düşünce özdeşliğini varsayarak, hakikati öznenin dışında ve keşfedilmeyi bekleyen bir alan olarak görür. Bu anlamıyla Batı metafizik geleneği, kutupsal karşıtlıklar (*binary opposition*) yoluyla sabit, kalıcı bir kaynak arayışına girişmiş ve hakikati de tarih dışı ve yeterli epistemolojik vasıtalar aracılığıyla, elde edilmesi mümkün bir şey olarak telakki etmiştir.²¹

Modern özne kendini, bütünlüklü, tarih, kültür ve değerlerden arındırılmış bir ben algısıyla imtiyazlı bir konuma yerleştirmiştir. Söz konusu ben algısı, tarihin ve kültürün ötesinde, tarihsel ve kültürel belirsizliklerden arınmış hakikate ulaşma yetisine sahip, tarih üstü ve tarih dışı bir insan doğası varsayımında temellenmektedir. Böyle bir ben algısı, özneye ezeli ve ebedi hakikati ele geçirme kudreti sağlamaktadır.²² Görüldüğü üzere bilgi ve bilginin objektifliği –dış dünyaya yönelik bilgi- düşünen öznenin bilme yetisinde temellendirilir.²³ Dolayısıyla böyle bir epistemolojik temel, sadece bilen öznenin değil aynı zamanda dış dünyanın ve Tanrının da objektif bilgisinin zemini olmaktadır. Kısaca bilgi, düşünen öznenin bilme yetisine referansla tanımlanmaktadır. Rasyonalist düşünce ve teorinin öncelikli kılındığı Kartezyen felsefe, istikrarsız, kavranılması imkânsız ve aldattıcı olduğu gerekçesiyle tarihsel olana ilgisiz kalarak, dış dünyaya dair hakiki bilginin rasyonel olana müracaatla mümkün olabileceği şeklinde bir hakikat bilinci inşa etmiştir.

Böyle bir hakikat bilincinin açığa çıkardığı Aydınlanma düşüncesi, akılcı öncelikli bir eleştiri yetisi olarak telakki eder ve akıl yoluyla anlama ve açıklamaya yönelik paradigma (mekanistik dünya vizyonu) oluşturur. Dolayısıyla akıl, vahiy, gelenek ve otorite yoluyla temellendirilen her şeyin eleştirilme ve sorgulamasının referansını oluşturur. Böyle bir akıl, tarihsel ve toplumsal olarak belirlenmiş olandan uzak, tüm özneler için evrensel olan apriori

²¹ Küçükalp, Kasım, *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, Sentez Yayınları, İstanbul 2008, s. 36

²² Hekman, *a.g.e.*, ss. 16-17

²³ Küçükalp, Kasım, *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu: Heidegger ve Derrida*, s. 37

bir gücü ifade etmektedir²⁴ ve söz konusu akıl algısı insani ilişkilerin düzenlenmesinde kendisinden başka bir otoritenin kabul edilmediği, tüm edimlerin akla göre belirlendiği bir doğa durumu nosyonuna da gönderme yapar.²⁵ Bu insana yönelik şu kabulü açığa çıkarmıştır: İnsan akli kullanmak suretiyle (*homo rationalist olarak*) karanlığı aydınlatma yetisine sahip varlıktır. Akıl yargılama ve ayırt etme gücü olarak tüm insanlara dağıtılmıştır. İnsan, kendi aklını her hangi başka bir unsurun vesayeti olmadan kullanma yetisine sahiptir. İnsanın rasyonel yetilerini gerçekleştirme arzusu aydınlanmanın ifadesidir ve aydınlanma rasyonel olma kararıyla belirlenir. Rasyonel olma hayatın kurulmasındaki özerklik ve sorumluluk iradesini yansıtır. Bu, hayatın sürdürülmesinde kurucu güç olarak akla yüklenen konumu ifade etmektedir. Böylece akıl ve irrasyonel olmakla itham edilen tüm unsurlar (gelenek, din, mit) arasında bir karşıtlık ilişkisi kurulmuş ve söz konusu karşıtlık, akıl lehine temellendirilmiştir.

Aydınlanmacı tutumun felsefe ve doğa bilimlerinde açığa çıkarttığı sonucun etkisiyle sosyal bilimlerin de pozitif bir bilim olarak inşa edilme girişimleri sonraki dönemlerde bir sorun olarak görülmeye başlanmış ve pozitivistliğe yönelik eleştiriler, toplum teorisyenlerinin gündemine girmiştir. Bu eleştiriler pozitivist programın sosyal bilimler için öngördüğü yöntemlerin uygulanmasını sorgularlar. Pozitivist programa yönelik eleştiriler farklı bağlamlarla ilişkili gündeme gelmiş olsa da tüm bu eleştiriler, sosyal bilimlerin inceleme nesnesi/konusu ile doğa bilimlerinin inceleme nesnesi/konusunun farklı olduğu noktasında birleşmektedir. Dolayısıyla sosyal bilimlerin kendine mahsus bir metodoloji geliştirmesi gerektiği düşünülmüştür.²⁶ Pozitivistliğe yönelik ilk eleştirileri yönelten anti pozitivistler hakikatin/doğrunun yalnızca bilimsel yöntemler aracılığıyla elde edilebileceği ve bilimsel bilginin doğa bilimlerinin egemenliğinde olduğunu sorgulamadan, sosyal bilim-

²⁴ Bumin, Tülin, *Tartışılan Modernlik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, ss. 19-20

²⁵ Locke, John, *Concerning Civil Government Second Essay: An Essay Concerning The Original Extend and End of Civil Government*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1998, ss. 5-11, 16-20

²⁶ Hekman, a.g.e., ss. 18-19

lerin bu alanın dışında tutulması gerektiğini savunurlar. Anti-pozitivist eleştirinin yaptığı şey; objektif/nesnel bilgiyi doğa bilimleriyle sınırlamak ve sosyal bilimleri hakikat/doğruluk alanının dışına taşımak girişimi olmuştur.²⁷

Anti-pozitivist eleştirinin ötesinde, felsefi anlamda, 19. yüzyıl pragmatizminden başlayan günümüzde ise genellikle Heidegger'den beslenen bir eleştiri, günümüz sosyal bilim tartışmalarında oldukça etkili olmaya başlamıştır. Temel arayıcı düşüncenin radikal anlamda reddine dayanan bu eleştiri, hem pozitivistlerin hem de anti pozitivistlerin aydınlanmacı hakikat/doğru, nesnel/objektivite ve buna dayalı olarak ta bilimsel bilgi anlayışında uzlaştıklarını iddia eder. Anti temelciler tartışmanın her iki tarafının mantıksal düzlemde bir birine bağımlı olduğunu söylerler.²⁸ Her ne kadar pozitivistlere yönelik eleştiride bir başlangıç noktası olması anlamında önemli bir uğrak noktası olarak algılansa da anti pozitivistler modern öznenin merkezi konumu ve hakikatin özüne muttali olabileceği varsayılan özneye yönelik tutumlarını devam ettirmişlerdir. Dolayısıyla onlar da Batı metafizik düşünce geleneği içinde kalarak hümanist rasyonalizmin akla ve akla sahip özneye duyduğu güveni sürdürmüşlerdir. Heidegger'in hesapçı düşünce olarak nitelendirdiği ve Batı metafizik geleneğine egemen olan bu düşünme biçimi, plan araştırma ve organizasyon yapma sürecinde daima verili koşulların farz edildiği içeriğe sahip bir düşünme biçimini ifade eder. Söz konusu koşullar hesaplayıcı bir niyetle ele alınırlar ve bu niyet özel amaçlara yöneliktir. Heidegger'e göre bu, Batı metafizik geleneğine egemen olan düşünce tarzının hümanistik doğasından kaynaklanmaktadır. Heidegger beşeri özneyi ayrıcalıklı bir konumda gören ve her şeyi öznenin aklına indirgeyen metafizik düşünce ile hümanizmin sıkı bir ilişki içinde olduğunu

²⁷ Geniş bilgi için bakınız, Swingewood, *a.g.e.*, ss. 123-197, Benton, Craib, *a.g.e.*, ss. 45-80, Hekman, *a.g.e.*, s. 20

²⁸ Geniş Bilgi İçin Bakınız, Murphy, John W., *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, Çev.: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000

ve hümanizmin imkânını, insana merkezi bir rol veren metafiziğin sağladığını söyler.²⁹

Nasıl ki pozitivism sosyal bilim girişimlerinde bir etkiye sahip olduysa, aynı etkinin izlerini İslam sosyolojisi/İslamî sosyoloji ve Bilginin İslamîleştirilmesi girişimlerinde de görmek mümkündür. Dolayısıyla söz konusu girişimlerin de Batı metafizik geleneğinin düşünme biçiminin açığa çıkardığı problemlere açık olduğunu söyleyebiliriz. Tartışmamızın bundan sonrasında söz konusu etkiye yönelik eleştirel yaklaşımlarımızı ortaya koymaya çalışacağız. Bunun için değerlendirmeye yönelik örneklem olarak aldığımız üç ismin İslamî(leştirme) girişimlerini özet bir şekilde sunmaya çalışacağız.

İslam Sosyolojisi, İslamî Sosyoloji ya da Bilginin İslamîleştirilmesi

İslam sosyolojisi tanımlamasında karşımıza çıkan ilk problem bu kavrama yüklenen anlamla ilişkili açığa çıkmaktadır. Bununla bir din sosyolojisi mi ifade edilmektedir yoksa genel anlamıyla din sosyolojisinden farklı, metodolojik bir yaklaşım mı ifade edilmektedir? Bu tanımlamanın ne ifade ettiğini anlamaya yönelik yapılacak bir literatür taraması bize bu gibi sorunları kavramaya yönelik bir ipucu sağlayacaktır. İslam sosyolojisine yönelik yapılan çalışmalara bakıldığında, tanımlamaların üç anlamda kullanıldığı görülmektedir. İlk önce Batılı sosyal bilimciler İslam toplumları ile ilgili yaptıkları çalışmaları İslam sosyolojisi kavramı ile ifade etmektedirler. Onlar İslam toplumlarını anlamının İslam'ı anlamaktan geçtiğini düşünerek, oryantalist çalışmalarını bir İslam sosyolojisi olarak değerlendirmişlerdir. Bu tür çalışmalar sadece din sosyolojisi kapsamında değerlendirilmeye sınırlandırılmayacak,

²⁹ Küçükalp, *a.g.e.*, s. 222' den, Heidegger, Martin, *Letter On Hümanism*, s. 245. Geniş bilgi için bkz. Heidegger, Martin, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, Çev.: Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1998

İslam toplumlarına yönelik bütün çalışmaları ifade eden çalışmalardır.³⁰

İslam sosyolojisi kavramlaştırmasının bazı Müslüman düşünür ve sosyal bilimciler tarafından ilk yaklaşımdan oldukça farklı anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Söz konusu yaklaşım İslam sosyolojisinden ziyade İslamî sosyoloji olarak ifade edilmektedir. İslamî sosyoloji, Batılı bir düşünme ve kavrayış biçiminden farklı bir kavrayış ve yaklaşım ile toplumsal inceleme ve yorumlara yönelik bir disiplinin inşa girişiminin adı olmaktadır. Söz konusu yaklaşımda Müslüman düşünür ve sosyal bilimciler, İslam'ı bir araştırma nesnesi olarak sosyal bir olgu gibi görmekten ziyade, sosyal olayları anlamaya yönelik bir perspektif ve anlama ve yorumlamanın metodolojik ilkesi olarak kabul etmektedirler. Bu yaklaşım İslam sosyolojisinin Batılı perspektif ve kavramlarla, İslam toplumlarını incelemeye çalıştığını, oysa İslamî sosyolojinin İslam toplumlarını, kendilik perspektifi ve kavramsal çerçeveden analiz etmeye çalıştığını söyleyerek, farklılığa vurgu yapmaktadır.³¹ Her ne kadar bu girişimler farklıymış gibi görünse de, özünde bilimsel bilgi idealini ve modern özneye yönelik umudu koruyan girişimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu söylediğimizin ne anlama geldiğine daha detaylı olarak değinmeye çalışacağız.

İslamî sosyoloji (Islamic Sociology), sosyolojiden nasıl ve hangi yönlerden farklılaşmaktadır? Bununla kastedilen yeni bir sosyal bilim inşası mıdır yoksa bilimsel bilgi ideali ile ve modern sosyal bilimlerin metodolojik yaklaşımını kullanmak suretiyle, İslam ve İslam toplumunu anlama ve yorumlamaya tabi tutulmakta, fakat kavramlaştırmanın yanlış olduğu gerekçesiyle, yeni bir kavramlaştırma girişiminin ifadesi mi olmaktadır. Bu anlamıyla İslamî sosyoloji olarak ifade edilebilecek çalışmalara bir örneklik ve bizim iddialarımıza yönelik bir delil oluşturması için birkaç çalışmaya değinmek gerekmektedir. Bu çalışmalara yönelik daha kapsamlı tar-

³⁰ Canatan, Kadir, "Bilimde Yeni Arayışlar Çerçevesinde "İslam Sosyolojisi"nin Temellendirilmesi", *Köprü Dergisi* Kış 2005 (89. Sayı) <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=651>

³¹ Canatan, a.g.m.

tışmalar bilginin İslamîleştirilmesi bağlamında epey geniş bir yer tutmaktadır.³²

İslam sosyolojisi adı altında en yaygın şöhrete sahip çalışmalardan birisi Ali Şeriati'nin aynı isimli eseridir.³³ Şeriati'nin sözkonusu eseri akademik bir çalışma olarak yazılmamış, onun konferanslarından derlenmiş bir eserdir. Şeriati bu konferanslarda İslam ve din sosyolojisi hakkında yaklaşımlarını ifade ederken, sosyal bilimlerinin ana konularını oluşturan hususlarda da Kur'an referanslı düşünceler ortaya koyma girişiminde bulunmuştur. Şeriati'nin İslam sosyolojisine yönelik yaklaşımları bu eser ile sınırlı değildir. Onun Meşhed Üniversitesi'nde okuttuğu ders notlarından oluşan *İslam Bilim*³⁴ adlı eseri de İslamî sosyolojiye yönelik çalışmalarda oldukça önemlidir. Şeriati'nin İslam sosyolojisine bir dil sorunu olarak yaklaştığını ve sosyolojiyi İslamîleştirme çabasıyla, İslamî bir din sosyolojisi inşa etme girişiminde bulunduğunu görmekteyiz.³⁵ Şeriati'nin İslamî bir sosyal bilim arayışı, pozitivizm ve Marksizm'in üçüncü dünya meselelerini aydınlatamadığı- aydınlatamayacağı düşüncesinde temellenir. Bundan dolayı Şeriati, üçüncü dünyanın kendi öz gerçekliğini çözümleyip açıklayabilen bir sosyolojinin peşine düşmüştür. Her ne kadar onun eseri İslam sosyolojisi adı altında ele alınmış ve girişimleri de İslamî bir sosyal bilim inşa etme çabaları altında değerlendirilse de, gözden kaçırılmaması gereken bir husus onun söylediklerini bilimsel bir açıklama biçimi olarak göremeyeceğimizdir. O, toplumu açıklama uğraşısının peşinde olmaktan ziyade toplumu dönüştürme amacı gütmüştür. Şeriati'nin sancısını çektiği şey Tevhid yolunda olmaktadır. Şeriati'ye göre Tevhid, zinde bir iman, dinç bir kafa ve uyanık bir şuur'un imkânını sunar. Modern çağın uğursuz karakteriyle mücadele ancak Tevhid yoluyla gerçekleştirilebilecek bir mücade-

³² Bu konudaki tartışmalara yönelik bakınız, Faruki, İsmail R., *Bilginin İslamîleştirilmesi*, Çev.: Fehmi Kuru, Risale Yayınları İstanbul, 1985

³³ Şeriati, Ali, *İslam sosyolojisi*, Çev.: Kenan Sökmen, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1993

³⁴ Şeriati, Ali, *İslam Bilim*, Çev.: Faruk Alptekin, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992

³⁵ Geniş bilgi için bakınız, Şeriati, *İslam sosyolojisi*, ss. 39-128

ledir. Bu mücadele hicretle başlayan bir mücadeledir.³⁶ Şeriatî'nin sorunu, bir bilinç meselesi olarak temellendirdiğini görmekteyiz. Bu anlamıyla onun sosyolojisinin aslında Müslüman olmaya yönelik bir çağrı olarak anlamak mümkündür. Dolayısıyla "sosyoloji" olarak isimlendirilmiş olsa da, klasik anlamda sosyoloji değildir.

Şeriatî, bilinçte temellenen var oluş çabası üzerinde bir ideoloji inşa etme çabası gütmüştür. Nasıl ki sosyoloji toplumsal düzenin yasasını ele geçirmek suretiyle, toplumsalın tekrar inşasını amaçlamış ise, Şeriatî'de insani var oluşun ilkesini, insanın olmak yolunda yitirdiğini bulmak gayretiyle girişmiştir bu ideolojik inşaya. Şeriatî, inşa etmeyi hedeflediği bu ideolojiyi, genç nesle yol gösterecek bir tebliğ olarak görür. Genç nesil bu tebliğle "orta yolu" bulmaya çabalayacaktır. Orta yol çağımızın özlemini duyduğu yoldur. Şeriatî İslam'ı ara mektep, üçüncü yol olarak tanımlar. Dolayısıyla onun sosyolojisi üçüncü yolu/ orta yolu bulma gayretinde somutlaşır.³⁷

Şeriatî'nin İslam sosyolojisine yönelik değerlendirilmesi gereken bir başka husus da, onun toplumsal değişim ile zihniyet değişimi arasında kurduğu ilişkidir. Şeriatî toplumsal değişimin öncelikle bir zihniyet değişimini gerektirdiğini düşünür. Zihniyet değişimi için İslam'ı doğru tanımak gerekir. İslam'ı doğru tanımak için ise, Tevhid temelli bir tarih felsefesiyle şirk sosyolojisi gerekir. Şeriatî ifade ettiği tarih felsefesi ile tarihi ve tarihsel değişimi mücadele, kavga ve çatışma çerçevesinde teorileştirmeye çalışır. Tarihin çatışmacı bir şekilde kavranması her ne kadar Marx'ın tarihin materyalist kavrayışını çağırıştırıyor gibi görünse de, Şeriatî'nin söz konusu çatışmaya yüklediği anlam oldukça farklıdır. Bu çatışma mülkiyet sahipliliğinin oluşturduğu bir sınıf çatışması değildir. Bu aslında çatışmadan da öte bir anlam taşımaktadır. Bu bir mücadeledir. Hak ile Batılın, Tevhid ile şirkin, mazlum ile zalimin mücadelesidir.³⁸

³⁶ Şeriatî, *İslam sosyolojisi*, s. 39

³⁷ Şeriatî, a.g.e., ss. 75-95

³⁸ Şeriatî, a.g.e., ss. 97 vd.

İslamî sosyolojiye yönelik değinilmesi elzem girişimlerden birisi de Seyyid Hüseyin Nasr'ın geleneksel/kutsal bilim arayışlarına yönelik çalışmalarıdır. Seyyid Hüseyin Nasr pek çok eserinde geleneksel bilim ve modern bilim arasındaki farklılıklara yönelik tartışmalar sergilemektedir. Nasr geleneğe, hem vahiy yoluyla insana bildirilen kutsal hem de insanlık tarihinde kutsal mesajın açılımı ve somutlaşması anlamı vermektedir. Nasr'a göre bu ilahi mesaj hem yaratılışla yatay düzlemdeki bir devamlılığı hem de gelenekteki her hareketi, tarih üstü aşkın hakikate bağlayan dikey bir rabıtayı ifade etmektedir.³⁹ Nasr, Kur'an, hadis, tasavvuf gibi dini ilimlerle birlikte sanat, bilim, kültür gibi alanlarda tarihsel süreçte somutlaşan ve modern dünyada da etkisini sürdüren bir İslamî geleneğin içinden konuşan biri olarak görür kendini. Onun çalışmalarında ortaya koymaya çalıştığı yaklaşımı hem modernizme yönelik bir eleştiri ve başkaldırı hem de modernizme karşıtmiş gibi görünen, fundamentalist hareketlere bir reddiye iddiasıdır. Nasr'a göre fundamentalist hareketler, moderniteye bir reddiye içindeymiş gibi görünseler de Modernizmi onaylamakta ve teslimiyet göstermektedirler.⁴⁰

Modern bilim ve teknolojiye yönelik oldukça sert bir eleştirel tutum gösteren Nasr, Batı biliminin evrensel ve tek referans kaynağı olarak sunulmasına karşıdır. Nasr, Batı biliminin de bir gelenek ile ilişkili olduğunu ve bilimler içinden sadece birini oluşturduğunu düşünmektedir. Nasr'a göre Batı biliminin temel karakteristiklerini; indirgemecilik, sekülerlik, mekanistlik, pragmatistlik, deistiklik, bilimpereslik ve evrimcilik oluşturur. Modern bilimin evrimci karakteri Batı sömürgeciliğine hem dayanak olmuş hem de sömürgeye bu yolla meşruiyet sağlamıştır.⁴¹ İslam bilimi ise, onun Batılı bilincin bir bilme biçimi olarak gördüğü, Batı bilimine bir alternatiftir. Nasr'ın İslam bilimi tanımlaması hem dini ilimleri hem de tarihsel süreçte Müslümanların geliştirdikleri, çağdaş dün-

³⁹ Nasr, Seyyid Hüseyin, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, Çev.:Hüsametdin Arslan/Savaş Şafak Barkçin, İnsan Yayınları, İstanbul 1989, s. 15

⁴⁰ Nasr, *a.g.e.*, s. 21

⁴¹ Nasr, Seyyid Hüseyin, *Genç Müslümana Modern Dünya Rehberi*, Çev.: Şahabettin Yalçın, İz Yayıncılık İstanbul 1996, ss. 256-257

yada pozitif bilimler olarak nitelendirilen, bilimleri kapsamaktadır. Bunun da ötesinde, söz konusu tanımlama bir kutsal bilimin ifadesi olmaktadır. Kutsal bilim, kutsaldan uzaklaştırılmış (desacralization) modern bilimin aksine, bir metafizik olarak, gerçeğin nihai bilgisi bakımından aşkınlığa göndermede bulunan, tüm bilimlerin ilkelerini kapsayan bir bilgi türü ya da bilimi ifade eder.⁴² Nasr'a göre kutsal bilim, kutsallaştırılan bir bilim değil, tüm varlığın (doğa, insan, evren) kutsallığını ve birliğini başlangıç noktası olarak kabul eden bir bilimdir.⁴³ Bu anlamda Nasr, insana indirilen vahiy ile kozmik vahiy olarak kabul edilen tabiat arasında bir fark bulunmadığı kanaatindedir. Kutsal kitabın ayetleri ile kâinat kitabının ayetleri (her ikisi de işaretler olmak üzere ayet olarak kabul edilmekte) anlam itibariyle özdeşlik içindedirler. Dolayısıyla kutsal kitabın ayetleri nasıl okunuyorsa kâinat kitabının olguları da o şekilde okunmalıdır. Kutsal kitap gibi kâinat kitabı da hem zâhir hem de bâtın olmak üzere çift katmanlı bir anlam bütünlüğüne sahiptir. Kutsal bilim, her iki katmanlılığı da birlikte algılayan ve kavrayan holistik bir bakışı ifade etmektedir. Bu varlık kavrayışının epistemolojik bağlamı varlığı ve bilimleri bir sıra düzene yerleştiren, böylelikle de modern bilimin indirgemeciliğinin içerdiği zaafı da aşma imkânı sunan, bir yaklaşımdır.⁴⁴

İslamî sosyoloji bağlamında ele almaya çalışacağımız bir diğer isim de, İslam dünyasında "bilginin İslamîleştirilmesi" çalışmalarını ile şöhret bulmuş İsmail Raci el-Farukî olacaktır. Faruki bilginin İslamîleştirilmesi çabalarına İslam ümmetinin çok boyutlu sorunlarının eğitim sistemlerinden kaynaklandığı ön kabulüyle başlamaktadır. Farukî'ye göre mevcut eğitim sistemi gençleri yabancılaştırmakta ve köklerinden koparmaktadır. O sorununun çözümünü, İslamîleştirme yoluyla eğitimdeki ikiliğin aşılmasında görür. Ona göre öncelikle yapılması gereken eğitim sistemini yeni baştan yapılandırmak ve bu yapılandırma ile eğitimdeki İslam ve Batılı şek-

⁴² Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, Çev.: Yusuf Yazar, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 143

⁴³ Nasr, Seyyid Hüseyin, *İnsan ve Tabiat*, Çev.: Nabi Avcı, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 121

⁴⁴ Nasr, *a.g.e.*, s. 120

lindeki çift kutupluluktan kurtulmaktır.⁴⁵ Faruki, bilginin İslamîleştirilmesi girişimini genel İslamîleştirme projesinin bir parçası olarak görür. İslamîleşme fert ve toplumu, düşünce ve eylemi, öğrenim ve tatbiki, bilgi ve uygulamayı, idare eden ve edileni, dünya ve ahireti birleştiren ve bütünleştiren değerler manzumesidir.⁴⁶ Bu uygulama batılılaştırma ve modernleşmenin tahakkümünden kurtularak İslamî ve insani bir kavrayışı yerleştirmek ve çağdaş imkânları da kullanmak suretiyle İslamî değerleri harekete geçirerek üstün bir ıslah ve imarı gerçekleştirmektir. Bu yolla İslam medeniyeti yeniden ihya imkânı bulacaktır.⁴⁷ Faruki'ye göre İslamî bilgi kaynağında ilahi değer ve amaçlar bulunan ilmi ve metodolojik bilgidir. Bu bilgi hayatı, bireyi, toplumu, çevre ve tabiatı fitrat çerçevesinde araştırıp akli tarzda kavramaya vesile olacak bilgidir.⁴⁸

Faruki'nin bilginin İslamîleştirme projesi iki aşamalı bir projedir. Birinci aşamada modern bilimler ile İslamî birikim iyice öğrenilmeli ve hazmedilmeli, ikinci aşamada ise temel problemler tespit edilerek hem modern hem de İslamî bilimler çerçevesinde çözüme kavuşturulmalıdır. Bu iki aşamalı girişimin en önemli evresini modern bilimler ile İslamî ilim geleneği arasında kurulacak ilişki oluşturmaktadır. Faruki söz konusu ilişkide İslamî bilim geleneğine amaçların belirlenmesinde bir kaynak işlevi, modern bilime ise amaçlara ulaştıracak araçsal bir işlev yüklemiştir.⁴⁹ Görüldüğü üzere Faruki'nin projesi beşeri bilginin modern anlamda da olsa İslam eleğinden geçirilerek yeniden biçimlendirilmesi ve yeni bir tanımlamaya tabi tutmaktan ibaret gibi görünmektedir. Bu anlamda Modern bilimler İslamî amaçlar çerçevesinde araçsallaştırılmakta ve İslamî değerlerle uzlaştırılmaya çalışılmaktadır.

⁴⁵ el Faruki, *Bilginin İslamîleştirilmesi*, Çev.: Fehmi Kuru, Risale Yayınları, İstanbul 1987, s. 30

⁴⁶ el Faruki, *a.g.e.*, s. 144

⁴⁷ el Faruki, *a.g.e.*, s. 109

⁴⁸ el Faruki, *a.g.e.*, s. 145

⁴⁹ el Faruki, *a.g.e.*, s. 49

Epistemoloji Öncelikli Düşünüm ve Modern Bilimin Hümanist Karakteri: İslamî Sosyoloji İnşa Etme Girişimlerinde Bir Problematik Olarak Özerk Özne Sorunu

Öncelikle yukarıda alıntıladığımız örneklemelerden hareketle şunu ifade etmenin mümkün olduğu kanaatindeyiz. Elbette hem bilginin İslamîleştirilmesi hem de İslamî sosyal bilimlerin inşa etme çabalarını iyi niyetli girişim ve çabalardır. Bunun da ötesinde, özelde Müslümanların genelde ise tüm dünyanın daha adil, daha huzurlu bir ortama kavuşturulmasına yönelik çekilen zihinsel ve vicdani ızdırabın tezahürleridirler. Bu anlamıyla hiçbir çaba ve girişimi önemsiz, anlamsız ve değersiz olarak görmeyiz/göremeyiz. Fakat bu gün söz konusu refleksi aşmanın zamanının geldiği kanaatindeyiz. Bu çaba ve girişimlere yönelik kritik çalışmalar yoluyla, tarihsel ve kültürel etkenlerden kaynaklanan açmazlarla yüzleşmek, zayıflık ve problemleri açığa çıkarmak zamanı gelmiştir. Bu tür çalışmalar, onların çaba ve ideallerine, zayıflıklarından arındırmak suretiyle, katkı sağlayacaktır aynı zamanda. Dahası Müslümanları düşünsel ve eylemsel açıdan uyanık kılacak ve modern, seküler tuzaklara yönelik bir eminlik imkânı sunacaktır. Bu anlamıyla İslamî düşünceyi kendi doğal biçimine ulaştırma çabalarına da önemli katkı sağlayacaktır.

Bu konuya yönelik değinilmesi gereken bir başka husus ise, onların konuştuğu/tartıştığı zaman ile günümüzün egemen algı ve anlayışları arasında farklılaşmaların meydana geldiğidir. Bu gün İslam'a, İslamî yaşam biçimlerine yönelik büyük tehditler aydınlanmacı pozitivizmden gelmemektedir. Postmodern söylemle yüzleşmek zorunda olduğumuz bir dünyada yaşıyoruz artık. Her ne kadar iyi niyetlerle yapmış olursak olalım, İslamîleşme arzu ve çabaları modern aydınlanmacı idealleri, örtük bir biçimde de olsa içselleştirmiş ya da bulaşık bir biçimde sürdürüyor olursa, Postmodern eleştirinin zehirli saldırılarıyla karşı karşıya kalmak kaçınılmazdır. Bu saldırıların aydınlanmacı pozitivizmin saldırılarından daha şiddetli ve yıkıcı olacağı kesin gibidir. Zira Postmodern eleştiriler evrensel hakikat ve ahlaka yönelik büyük bir tehdit ola-

rak karşımızda durmakta ve İslamî/dini değerleri değersizleştirme ve sıradanlaştırma hususunda büyük bir potansiyel taşıyor görünmektedirler. Müslüman düşünürlerin en fazla uyanık olmak zorunda oldukları, Postmodern eleştirilerin merkezinde bulunan modern düşüncenin epistemoloji öncelikli düşünmeye dayalı karakteridir.

Epistemolojik Öncelikli Düşünüm Batı metafiziği geleneğinde hâkim olan ve çağdaş felsefelerde sıkı bir biçimde eleştirilen bir düşünme tarzını ifade eder. Söz konusu düşünce tarzına göre, *logic* olanla *ontolojik* olan, yani daha açık bir ifadeyle mantığın (düşüncenin) kategorileriyle varlığın kategorileri arasında tam bir örtüşme olduğu varsayılmaktadır.⁵⁰ Varlık veya varlığın hakikatine yönelik geliştirilebilecek bir epistemolojinin varlığa, varlığın hakikatine tekabül ettiği düşünülmektedir. Böylelikle Batı düşünce geleneğinde varlık ve gerçeklik teorik, kurgusal, rasyonel bir epistemoloji ekseninde temsil edilmeye çalışılmış, varlık ve hakikat epistemoloji dolayısıyla yeniden inşa edilmiştir.⁵¹ Bunun en açık sonucu, insanın rasyonel yargılar yoluyla inşa ettiği varlık anlayışında somutlaşır.⁵² Varlık ve gerçekliği rasyonel kategoriler ve özellikle de birbiriyle karşıtlık arz eden düalist ayrımlar yoluyla inşa, objektif ve nötr bir oluştan ziyade, öncelikli kılman ile dışlanıp ikincil konuma getirilen arasındaki ayrıma tekabül etmektedir.

İslamî sosyoloji inşa etme girişimi elbette ki modern sosyolojik kavrayışın, öncelikle bilginin toplumsal temelleri bağlamında İslam toplumlarıyla örtüşmediği, ikinci olarak da, modern sosyolojik kavramların İslam toplumunu anlamaya ve yorumlamaya uymayacağı düşüncesiyle yapılmıştır/yapılmaktadır. Fakat İslam sosyolojisi tanımlaması/isimlendirmesinin hatalı bir tanımlama/isimlendirme olduğunu düşünüyoruz ve söz konusu tanımlama/isimlendirmeyi yanlış bir girişim olarak değerlendirmekteyiz. Meseleyi, “sorun sadece bir isimlendirme sorunu mudur?”

⁵⁰ Cevizci, Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 2006, ss. 377-378

⁵¹ Küçükalp, *a.g.e.*, ss. 169, 255-256

⁵² Vattimo, Gianni, *The Transparent Society*, (Translated by. David Webb), Polity Pres, Cambridge, 1992, s. 42

diyerek ya da “asıl olan ne yapılmak istendiği/hangi anlamda kullanıldığı” şeklinde meşrulaştırıcı bir argüman ile geçiştirmek kabulu mümkün olmayan bir durumdur. Zira isimlendirmenin beraberinde getirdiği etkiyi “ismin hükmü, isimlendirmenin sırrı”⁵³ şeklinde formüle edilen Arabî irfanının hermeneutik ilkesi çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. İbn-i Arabî'nin *Futuhât*'ta naklettiği bir rivayet, bizim iddiamızı temellendirme hususunda uygun bir argüman olarak görülebilir. Rivayet, ehli-sünnet fıkhnının dört imamından olan İmam-ı Malik'in bir fetvasını konu almaktadır. “Malik b. Enes'e, su domuzunun (hınzırü'l mâ)⁵⁴ etinin hükmü sorulduğunda, "Haramdır" diye cevapladı. Ona "Bu hayvan, eti helal olan balıklardan değil mi?" diye itiraz edildiğinde, Malik "Şüphesiz öyle, ama siz onu “domuz (hınzır) diye isimlendirdiniz.” şeklinde bir cevap vermiştir.⁵⁵ Alıntıladığımız metnin, algıladığımız biçimiyle, ifade ettiği anlam ve ilke çerçevesinde meseleye yaklaştığımızda, sosyoloji ismi beraberinde hükmünü de taşımaktadır. Bu isimlendirme, toplumsalın bilgisine yönelik bir bilgi inşa etme girişiminde modern öznenin kendine yüklediği anlamı bünyesinde barındırmaktadır. Zira modern öznenin ben bilinci ile sosyolojik bilgi arasında kati bir bağ söz konusudur.

İslam sosyolojisi, İslamî sosyoloji, bilginin İslamîleştirilmesi ve kutsal bilim tartışmalarını/İslamî sosyal bilim inşa etme girişimlerini, sosyal bilimlerin tarihsel gelişimi açısından değerlendirdiğimizde, bünyesinde taşıdığı problemleri görebiliriz. Sosyal bilimler ve sosyal bilimlerin bir dalı olarak sosyolojinin tarihsel gelişimine yönelik değinmeye çalıştığımız hususlar, söz konusu İslamîleştirme girişimlere daha duyarlı ve titiz ve eleştirel yaklaşıma bizleri mecbur etmektedir. Bilimsel bilgi ideali, beşeri ve toplumsal düzeni rasyonel temelde ele geçirme ve kavramlaştırma girişimi, modern özneye yüklenen imtiyazlı konum ve kutupsal ayrılıklar yoluyla düşünmek gibi hususlar, anti temel arayıcı postmodern düşünceler tarafından çok ciddi eleştirilere tabi tutulmaktadır.

⁵³ Chodkiewicz, Michel, *Sahilsiz Bir Umman: Muhyiddin İbn Arabî*, Çev.:Atila Ataman, Gelenek Yayınları, İstanbul 2003, s. 41 den *Futuhât*, I, s. 411

⁵⁴ Genel olarak balınagiller ailesini ya da hususen yunusları ifade eden tabir.

⁵⁵ Chodkiewicz, a.g.e. den *Futuhât*, I, s. 411

Anti temel arayıcı postmodern analizler ve eleştirilere maruz kalacak, İslamî bilimsel bilgi girişimlerini aydınlanmacı pozitivist ideallere bulaşık olmaktan arındırmak gerekmektedir. İslamî gelenek bu anlamıyla hem büyük bir potansiyel taşımakta, hem de bizzat buna yönelik yaklaşımların örneklerini ortaya koymuş durumdadır. Günümüzde bize düşen, aydınlanmacı pozitivist iddialar karşısındaki reaksiyoner ve savunmacı tutumdan radikal anlamda kurtulmaktır. Postmodern eleştiriler karşısında böyle bir tutum takınmak zorunda kalışımız da reaksiyoner bir tavır olarak değerlendirilebilir elbette. Fakat aydınlanmacı düşüncenin modern özneye yönelik kibirli tutumuna karşı, hiç bir hakikat ve mutlaklık iddiasının öznedede temellendirilemeyeceği şeklindeki postmodern eleştiri ile İslamî bir benlik arasında örtüşme olduğu kanaatindeyiz. Modern öznededen ve bununla ilişkili benlik algısından vazgeçme, hem İslam'ın kulluk bilinciyle örtüşmekte hem de postmodern eleştirilere yönelik bir eminlik alanı sağlamaktadır.

Eğer İslamî sosyoloji girişimlerinin içerdiği anlam çerçevesinde Müslümanların bir ilim dalı önermesi gerekiyorsa, bu zaten İslamî gelenekte var olan İslam fıkından başka bir şey olmayacaktır. İslam fıkının, hem insanın bireysel ve toplumsal davranışlarını anlama hem de toplumsal düzenin/sistemin oturtulması gereken temeller hususunda oldukça anlamlı açıklama biçimleri içerdiği kanaatindeyiz. Her ne kadar bu yaklaşım, modernitenin temel arayıcı tutumuyla örtüşüyor biçiminde postmodern eleştirilere maruz kalma riski taşıyor olsa da, hem yukarıda değinmeye çalıştığımız örnek girişimlere nazaran, söz konusu bu eleştirilere yönelik daha az içerimler barındırmakta hem de referanslar itibarıyla bir Arşimet noktası olma hususunda modern özneye yüklenen anlamdan daha uzak durmaktadır. Fakat günümüz itibarıyla fıkın modern sosyoloji bilinmeden gerçek anlamda işlevsel olamayacağını da söyleyebiliriz. Dolayısıyla sosyoloji öğrenimi günümüz fıku için bir zorunluluk gibi görülmelidir. Bu zorunluluk hem çağdaş dünyayı biçimlendiren düşünce evreni ve onunla ilişkili yaşam biçimlerinin anlaşılması için zorunluluk göstermekte hem de Müslümanca düşünme gayretlerimizde, değinmeye çalıştığımız

modern düşüncenin tuzaklarına düşme hususunda uyanık kılması anlamındadır. Fıkıh ve İslamî sosyal bilim ilişkisine yönelik tartışma daha detaylı bir çalışmanın konusu olarak ele alınabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Değınmeye çalıştığımız söz konusu girişimler, sosyal bilimlerin hümanist karakterine bulaşıktılar ve bu anlamıyla modern sosyal bilimlerin ideallerini sürdürüyor görünmektedirler. Bilginin İslamîleştirilmesi modern bilginin gözden geçirilip İslamî değerlerle uzlaştırılıp uyumlulaştırılmasından ibarettir. Modern bilimlerin ne metodolojik anlamda ne de bilimsel bilgi anlamında bir ideal olarak merkezileşmesinden vazgeçilmemektedir. Her ne kadar İslamî sosyolojiye yönelik eleştirel bir tutum sergiliyor olsak ta, bu tutumumuz İslamî düşünümün daha dikkatli bir düşünüm olmasına yönelik kaygımızdan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu çabaların niyet ve sancısı duyulan hususlar açısından oldukça anlamlı ve modern bilime yönelik eleştirilere de bir uğrak noktası olması bakımından, önemli olarak görmekteyiz. Fakat bu eleştirileri hiçbir kompleks duymadan oldukça radikal aşamalara taşıyabilmenin zamanının geldiğini düşünmekteyiz.

Hem bilginin İslamîleştirilmesi hem de İslamî sosyoloji ya da sosyal bilimler inşa etme girişiminde Müslüman, bir birey olarak aydınlanmacı düşüncenin özneye yüklediği hümanist konumda mı görülmektedir? Müslüman birey modern hümanist öznenin bir Arşimet noktası teşkil eden konumunun getirdiği, gerçek/hakiki ve sahte/yanlış bilgi ayrımının temellendiği bir konuma yerleştirilmek suretiyle bir sosyal bilim inşa etme girişiminde bulunuyorsa, bu girişim karşı çıkılan ve reddedilen modern kavrayışın tuzağına düşmeyi ifade eder. Her ne kadar İslamî sıfatı ile sıfatlandırılrsa da, modern bilime/bilmeye yönelik aydınlanmacı ideal ve umut devam ettirilmektedir. Zira modern bilim gerçek-sahte bilgi ayrımının merkezi bir yer işgal ettiği aydınlanmacı düşüncenin bir ifadesidir.

İslamî sosyal bilimler ya da İslamî sosyoloji inşa girişimleri-

nin, modern düşüncenin tuzağına yönelik dikkat gerektiren hususlardan biri de modern düşüncenin hümanist karakteridir. Hakikatin insanda temellendirilmesi, insan aklının hakikatin bilinmesinde merkeze alınarak tek referans kaynağı haline getirilmesi⁵⁶ biçiminde açığa çıkan hümanist düşünme biçimi, modern rasyonel özneyi inançları, değerleri ve kararlarında belirleyici kılar ve hakikat, iyilik ve adaletin biricik ve yeterli yargıcı olarak görür.⁵⁷ İslamî sosyal bilimler ya da İslamî sosyoloji gibi çabalar, evrensel ve değişmez bilim idealini sürdürüyor görünmektedir. Düşünme biçimi itibarıyla de, Batı metafiziği geleneğin izlerini taşımaktadır. Şayet bilginin İslamîleştirilmesi ya da İslamî bir bilme biçiminden bahsetmek gerekirse bu modern bilginin gözden geçirilip İslamî değerlerler uzlaştırılıp uyumlulaştırmadan ibaret bir girişim olmamalıdır. Modern bilimlerin hem metodolojik anlamda hem de bilimsel bilgi anlamında bir ideal olarak sürdürülmesinden vazgeçilmelidir.

İfade etmeye çalıştığımız eleştirilere yönelik, modern anlamdaki açmazların bu girişimlerde olmadığına, ikisinin birbirinden oldukça farklı anlamlar taşıdığına yönelik itirazlar sürdürülebilir. Bu itirazlara rağmen, yine de söz konusu girişimlerin karakterinin iyi analiz edilmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Reaksiyoner tavır, her ne kadar öteki olmamak için bir çaba gibi tezahür ediyor/görülüyor olsa da, öteki tarafından determine edilmeyi içerir. Böyle bir çaba/girişim “köle-efendi diyalektiğinin” ifade ettiği bir paradokstan başka bir anlamı olmayan ya da kendini kandırmak için yapılan bir eyleme biçiminin ötesine geçemeyen bir oluşumun ifadesi olacaktır.

Kaynakça

- Bacon, Francis, “On the Interpretation of Nature and the Empire of Man”
The Sociology of Knowledge: A Reader, eds. Curtis and Petras,
Duckworth, London 1970
- Benton, Ted, Craib, Ian, *Sosyal Bilim Felsefesi*, Çev.: Ümit Tatlıcan&Berivan
Binay, Sentez Yayınları, Bursa 2008

⁵⁶ Hollinger, *a.g.e.*, s. 171.

⁵⁷ West, *a.g.e.*, s. 212.

- Bumin, Tülin, *Tartışılan Modernlik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996
- Canatan, Kadir, "Bilimde Yeni Arayışlar Çerçevesinde "İslam Sosyolojisi"nin Temellendirilmesi", *Köprü Dergisi*, Kış 2005 (89. Sayı)
<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=651>
- Cevizci, Ahmet, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*, Asa Kitabevi, Bursa 2006
- Chodkiewicz, Michel, *Sahilsiz Bir Umman: Muhyiddin İbn Arabî*, Çev.: Atilla Ataman, Gelenek Yayınları, İstanbul 2003
- Çiğdem, Ahmet, *Aydınlanma Düşüncesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997
- _____, *Bir İmkân Olarak Modernite*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997
- Descartes, Rene, *Metod Üzerine Konuşma*, Çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1994
- el Faruki, İsmail Raci, *Bilginin İslamileştirilmesi*, Çev.: Risale Yayınları, İstanbul 1987
- Giddens. Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev.: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998
- Heidegger, Martin, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, Çev.: Doğan Özlem, Paradigma Yayınları, İstanbul 1998
- Hekman, Susan, *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik*, Çev.: Hüsamettin Arslan&Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999
- Hollinger, Robert, *Postmodernizm ve Sosyal Bilimler*, Çev.: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 2005
- Keskin, İbrahim, *Bir Yapısalcı Olarak Muhammed Âbid el-Câbirî'de Din-Kültür İlişkisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa 2009
- Kant, Immanuel, *Aydınlanma Nedir*", 1784, Çev.: Nejat Bozkurt, Felsefe Yazıları, Remzi Yayınları, İstanbul 1983
- Kuhn, Thomas S., *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, Çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayınları, İstanbul 1995
- Küçükalp, Kasım , *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu*,; Heidegger ve Derri-da, Sentez Yayınları, İstanbul 2008
- _____, *Nietzsche ve Postmodernizm*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003
- Locke, J., *Concerning Civil Government Second Essay: An Essay Concerning The Original Extend and End of Civil Government*, The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania 1998
- Lyotard, Jean- François, *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1984
- Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay & Derya Kömürücü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998
- Murphy, John W., *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, Çev.: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul 2000
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bilgi ve Kutsal*, Çev.: Yusuf Yazar, İz Yayıncılık, İstanbul 1996
- _____, *Genç Müslüman'a Modern Dünya Rehberi*, Çev.: Şehabettin Yalçın,

İz Yayıncılık, İstanbul 1996

_____, *İnsan ve Tabiat*, Çev.: Nabi Avcı, Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1991

_____, *Modern Dünyada Geleneksel İslam*, Çev.: Hüsamettin Arslan/Savaş Şafak Barkçin, İnsan Yayınları, İstanbul 1989

Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev.: Osman Akınhay, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1998

Şeriati, Ali, *İslam Bilim*, Çev.: Faruk Alptekin, Nehir Yayınları, İstanbul 1992

_____, *İslam sosyolojisi*, Çev.: Kenan Sökmen, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1993

Vattimo, Gianni, *The Transparent Society*, (Translated by David Webb), Polity Press, Cambridge, 1992

West, David, *Kıta Avrupa Felsefesine Giriş*, Çev.: Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul 1998

